

Моляко Валентин

*дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник лабораторії психології творчості
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
<https://orcid.org/0000-0001-9109-2112>*

СТРАТЕГІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПЕРЦЕПТИВНО-МИСЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИ РОЗВ'ЯЗУВАННІ ЗАДАЧ

Анотація. Множинність контекстів обумовлює множинність підходів до структурно-функціонального аналізу цих контекстів. Інформаційна невизначеність спричиняє виникнення проблемних ситуацій. Творче мислення пов'язане з вирішенням проблем за умов екстремальності та інформаційної невизначеності. Пізнання людиною нових, ще невідомих їй властивостей актуальних об'єктів має місце вже у дошкільному віці. Інтерпретація фактів здійснюється у процесі структурно-функціонального аналізу актуальної інформації. Побудова нового образу може відбуватися на основі незначної трансформації стартових знань про задачну ситуацію шляхом аналогізування, або комбінування чи реконструювання, якщо стартова інформація потребує радикальних змін. Адекватність створеного образу визначається досконалістю реалізованого творчого інструментарію. Магістральна ідея конструктивної сутності творчості особистості ґрунтується на функціонуванні багатопланових утворень, праобразною змістовністю яких є підсвідомість, передсвідомість і т. п. Слід включити в апарат наукового аналізу східні підходи до психологічного, особистості, діяльності, творчості тощо. Варто звернути увагу на ту частину медитативного процесу, коли вивчається новий об'єкт (у нашому випадку – умова задачі, проблеми, умови ситуації тощо). Розуміння нової інформації обумовлюється насамперед обов'язковою наявністю конкретних знань, умінь «накласти» їх на нову ситуацію. Стратегія визначається взаємозв'язком: 1) особистісної схильності до вибору й опрацювання інформації; 2) системи еталонуючих, проєктуючих й апробуючих тактик і дій, спрямованих на побудову конкретної структури із відповідними функціями. Творчий процес реалізується у формі трьох циклів: еталонування, проєктування, ескізування. Відповідно результатами функціонування цих циклів є розуміння, проєкт структури, попереднє (або остаточне) рішення. Творчий процес слід розглядати як складне контрапунктичне переплетіння циклів розуміння, проєктування й апробації проєкту. Регуляція розумового потоку розв'язання (принципово важливим є обов'язкове включення в аналіз саме поняття потоку рішення) може визначатися поняттям поточних рішень. Стратегія розв'язування поєднує зазначені три цикли, кожен з яких має свою структуру.

Ключові слова: творчий процес, потік розв'язування, стратегія, образ, структура, функція.

Moliako Valentin

*NAES of Ukraine Full Member, Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Head of the Psychology of Creativity Department
H.S. Kostyuk Institute of Psychology of NAES of Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-9109-2112>*

STRATEGIC ORGANIZATION OF PERCEPTUAL–COGNITIVE ACTIVITY IN PROBLEM SOLVING

Abstract. The multiplicity of contexts determines a corresponding multiplicity of approaches to their structural–functional analysis. Informational uncertainty gives rise to problem situations. Creative thinking is associated with solving problems under conditions of extremity and informational uncertainty. The acquisition by an individual of new, previously unknown properties of relevant objects occurs already in early childhood. The interpretation of facts is carried out through the structural–functional analysis of current information. The construction of a new mental image may occur on the basis of a slight transformation of initial knowledge about a problem situation through analogizing, or through combining and reconstructing when the initial information requires more radical changes. The adequacy of the constructed image is determined by the effectiveness of the creative tools employed. The central idea of the constructive nature of individual creativity is grounded in the functioning of multilayered

formations, whose prototypical content includes the subconscious, preconscious, and related levels. It is advisable to incorporate Eastern approaches to psychology, personality, activity, and creativity into the framework of scientific analysis. Particular attention should be paid to that stage of the meditative process during which a new object is examined (in our case, the problem statement, conditions, or situational parameters). Understanding new information is primarily conditioned by the presence of relevant knowledge and the ability to “map” it onto a new situation. A strategy is defined by the interrelation of 1) an individual’s predisposition to select and process information; 2) a system of standardizing, designing, and testing tactics and actions aimed at constructing a specific structure with corresponding functions. The creative process is realized in the form of three cycles: standardization, design, and sketching. Accordingly, the outcomes of these cycles are: understanding, a structural design, and a preliminary (or final) solution. The creative process should be viewed as a complex contrapuntal intertwining of the cycles of understanding, design, and project testing. The regulation of the cognitive flow of problem solving (with the essential inclusion of the very concept of the “solution flow” in the analysis) may be determined through the notion of ongoing decisions. The problem-solving strategy integrates the three aforementioned cycles, each of which possesses its own internal structure.

Keywords: creative process, solution flow, strategy, image, structure, function.

Постановка проблеми та аналіз досліджень.

У сучасній науці нові знання набуваються шляхом конструювання, комбінування часом цілком антагоністичних позицій, більш чи менш складно організованих багатовимірних інформаційних структур, отриманих різними дослідниками. При цьому складно організована діяльність ґрунтується на певній послідовності розв’язування задач зростаючої складності.

Мислення людини виконує функцію як розмежування, так і поєднання відомостей, здобутих у процесі сприйняття, з метою виявлення ключових зв’язків, необхідних для розв’язання конкретної проблеми. Водночас реальність довколишнього світу характеризується невизначеністю, що унеможливує її повне й об’єктивне відбиття у всій багатоманітності властивостей. Наприклад, явище світла демонструє подвійність своєї природи, що пояснюється хвильово-корпускулярною концепцією.

Сучасне середовище існування людини, як і ситуації, з якими вона стикається у взаємодії з ним, відзначаються високим рівнем складності, динамічності та невизначеності. Різноманіття контекстів зумовлює необхідність застосування різних підходів до їхнього аналізу, серед яких особливе місце посідає мережевий віртуальний простір. Водночас зростає роль Інтернету як інструменту комунікації, джерела знань та засобів формування індивідуальної картини світу, що впливає на процес інформаційної соціалізації особистості [7].

Відомо, що творче мислення пов’язане із генеруванням нових ідей, з вирішенням важливих проблем за умов екстремальності й інформаційної невизначеності на основі реалізації актуальних квантів картини світу у потенціальній проекції розвитку проблемної ситуації [3; 4; 6].

За рівнем новизни зазвичай виокремлюються два рівні творчості. Перший рівень характеризує творчість як процес, результат якого визначається об’єктивною новизною і суспільно корисною значущістю. Про другий рівень творчості можна говорити тоді, коли ефективна новизна її продукту має суб’єктивний характер. Хоча не слід нівелювати значущість другого рівня творчості для навчання творчим діям. Адже той, хто розв’язує творчу задачу, на рівні суб’єктивної новизни у пошуках її адекватного розв’язку проходить через усі етапи творчого процесу, як і винахідник об’єктивно нової ідеї.

Пусковим механізмом розгортання мислення стає дефіцит інформації, необхідної для подолання суперечності між наявними знаннями та тим, що ще залишається невідомим. Освоєння нових властивостей об’єктів, які раніше не були відомі людині, починається вже у ранньому дитинстві. Це відбувається у процесі наочно-дієвого мислення, що формується через безпосередню взаємодію з предметним середовищем [1]. Функціонування наочного образу виявляється домінуючим у мисленнєвій діяльності дітей дошкільного віку, коли побудова шуканих конструкцій здійснюється за допомогою уявлень та образів. Адже образне мислення реалізується шляхом створення побудов за допомогою комбінування і трансформації наявних образів і уявлень з метою створення шуканої конструкції [2].

Рівень відповідності сформованого уявлення про досліджуване явище, об’єкт чи феномен значною мірою залежить від якості застосованих дослідницьких і конструкторських методів, а також глибини знань про предмет аналізу. Водночас створювана модель розв’язку визначається не лише об’єктивними умовами задачі, а й інди-

відуальними особливостями суб'єкта, який її розв'язує. Саме він уточнює вихідні умови, інтерпретує їх і вибудовує гіпотетичну конструкцію рішення, що може в різному ступені відповідати реальності.

Інтерпретація фактів здійснюється у процесі структурно-функціонального аналізу актуальної інформації. Реалізація операцій аналізу та синтезу забезпечує розуміння фактів у всій його повноті, глибині й точності, що відбувається на основі зіставлення структурних, функціональних і структурно-функціональних характеристик інформаційних структур, сприяє узагальненню інформації, її абстрагуванню та конкретизації і є необхідною основою функціонування мислення [5].

Побудова нового образу нерідко виявляється пов'язаною з використанням аналогізування, коли вирішення актуальної задачі потребує незначної трансформації наявної інформації. Якщо конструювання шуканого розв'язку передбачає реалізацію значних градієнтів перетворень стартових структур і функцій, виявляється необхідним застосування стратегій комбінування і реконструювання, коли ці структури і функції об'єктів поєднуються чи зазнають радикальних змін [7].

Мета статті – здійснити аналіз функціонування стратегій як регуляторів творчих процесів при розв'язуванні задач.

Виклад основного матеріалу. Основне положення щодо конструктивної природи творчості, а також особистості як носія відповідної обдарованості, пов'язане з функціонуванням багаторівневих психічних утворень, первинною основою яких виступають підсвідомі та перед-свідомі процеси. Йдеться про складно організовану систему, що акумулює потенційні стратегії й тактики діяльності, вроджені реакції та інтегративні психічні утворення, які, незалежно від актуального рівня усвідомлення, впливають на поведінку людини в межах певного, частково детермінованого, діапазону взаємодії із зовнішнім світом.

Попри переважання європейських наукових традицій, дедалі більшої актуальності набуває залучення східних підходів до осмислення психіки, особистості, діяльності та творчості. У цьому контексті відкривається доволі широкий простір для теоретичного синтезу й дискусії. Для подальшого розгляду звернемося лише до окремих положень східних філософсько-психологічних концепцій, передусім тих, що сформувалися в межах чань (дзен) буддизму. Особливий інтерес становить аспект, пов'язаний із неусвідомлюваними когнітивними процесами, які проявляються

у формах інтуїції, раптових здогадок, осяяння чи миттєвого розуміння. У цих явищах акцент робиться на спонтанності мисленнєвого потоку, що може виникати як у медитативному стані, так і під час розв'язання проблем.

У цьому зв'язку доцільно звернутися до інтерпретації поняття «саторі», яке означає раптове, часто невербальне й образно невизначене осягнення. Не вдаючись до всього комплексу положень дзен-буддизму, зосередимося на тій фазі медитативного або мисленнєвого процесу, коли суб'єкт стикається з новим об'єктом чи проблемною ситуацією. Умова задачі виступає тут як стимул, що ініціює пізнавальну активність і запускає внутрішні механізми осмислення.

Можна припустити, що перехід від первинних, глибинних психічних утворень до більш оформлених образів супроводжується появою здогадки – своєрідного «малого саторі». Важливо, що подібні інсайти виникають переважно в умовах утруднення розуміння, коли звичні логічні схеми виявляються недостатніми. У таких ситуаціях провідну роль відіграє інтуїтивне мислення, яке може проявлятися у різних станах – від хаотичного напливу образів та ідей до тимчасового «приглушення» свідомої активності.

Проблематика особистості посідає центральне місце не лише в психології, але й у ширшому колі гуманітарних наук. Попри значний масив досліджень, однозначного та загальноприйнятого визначення цього поняття досі не сформовано, навіть на рівні робочих дефініцій. У межах цього підходу особистість розглядається передусім як суб'єкт творчого пізнання, здатний формувати нові образи світу та конструювати різні варіанти суб'єктивної реальності. У спрощеному вигляді – це особа, яка активно сприймає, інтегрує та застосовує нову інформацію.

Кожен акт творчого сприймання невід'ємно пов'язаний із конкретним індивідом, який виступає носієм не лише актуалізованої готовності до засвоєння нових відомостей, а й певного рівня світоглядної культури. Навіть якщо цей рівень не є високим, він усе ж визначає специфіку взаємодії з новою інформацією.

Очевидно, що ефективність сприймання безпосередньо залежить від наявного обсягу знань – як загальних, так і спеціалізованих. Саме вони значною мірою зумовлюють здатність осмислювати новий матеріал. Основну роль відіграє не лише сам факт володіння знаннями, а й уміння застосовувати їх у нових ситуаціях, накладаючи на актуальний контекст.

Світогляд у цьому сенсі можна трактувати як систему певних конструкцій, функціонування яких проявляється у процесах сприймання. У ході зустрічі з новим об'єктом формуються первинні образи та поняття, що слугують основою подальшого осмислення. Результативність такого процесу визначається як загальною ерудитією суб'єкта, так і його здатністю працювати з інформаційними масивами – впорядковувати, структурувати та класифікувати їх, а також залучати релевантні знання до конкретної ситуації.

Питання функціонування стратегій як механізмів регуляції творчої діяльності тривалий час перебуває в центрі наукової уваги. Воно досліджується як у психології, так і в суміжних галузях. Саме поняття «стратегія» поступово розширило сферу свого застосування: від військової теорії – до теорії ігор, а згодом і до психології, педагогіки, політики, бізнесу та інших видів діяльності. Водночас відсутність єдиного підходу до його тлумачення свідчить про незавершеність теоретичного осмислення цього феномена.

У контексті аналізу творчої діяльності стратегія розглядається як базове поняття, що поєднує два взаємопов'язані виміри. З одного боку, вона виступає як індивідуальна схильність до вибору та опрацювання інформації, певна спрямованість дій. З іншого – як система організованих дій, що включає орієнтувальні, проєктувальні й виконавчо-контрольні компоненти, спрямовані на створення конкретного результату.

У дослідженнях стратегій особлива увага приділялася ситуаціям розв'язання нових задач, де передбачалося досягнення заданих параметрів результату. Водночас не виключаються і випадки спонтанного виникнення проблем або їх довільного вибору, що також є проявами творчої активності. У такому розумінні стратегія відбиває поєднання соціальних установок, професійних характеристик і ситуативних умінь, що проявляються на всіх етапах роботи: від аналізу проблеми й постановки задачі до формування задуму, його перевірки та прийняття рішення.

У потенційному вимірі стратегія постає як готовність до здійснення пошукових і реалізаційних дій, сформована під впливом генетичних, освітніх і ситуаційних чинників. У зовнішньому ж плані вона набуває форми конкретних результатів діяльності – від технічних конструкцій до художніх або мовних продуктів.

У структурі стратегії як цілісної системи виокремлюються підпорядковані їй рівні – тактики, дії, операції та мікродії. Наприклад, у тех-

нічному конструюванні тактика спрямована на розв'язання окремих підзадач (аналіз умов, створення попереднього проєкту тощо). Дії об'єднують операції, орієнтовані на формування окремих елементів конструкції; операції, у свою чергу, складаються з дрібніших компонентів, що забезпечують створення деталей. Найменшою одиницею є мікродія, яка відображає окремий мисленнєвий або графічний акт.

Попри різноманітність творчих задач, у процесі їхнього розв'язання можна виявити спільні закономірності. Зокрема, зазвичай виділяють такі ключові етапи, як аналіз умов, розробка плану та його реалізація. Водночас з огляду на реальну динаміку творчого процесу, доцільніше говорити не про жорстко фіксовані стадії, а про циклічні процеси.

Початковий цикл пов'язаний із осмисленням умов задачі, їх інтерпретацією та включенням у вже наявну систему знань. Цей процес можна визначити як еталонування – співвіднесення нової інформації з наявними когнітивними структурами, зокрема образними та понятійними компонентами, актуальними для конкретної ситуації.

Наступним етапом творчого процесу виступає цикл проєктування, у межах якого формується попередня модель майбутньої структури. Саме цей цикл задає загальну логіку розв'язання та визначає основний напрям пошукової діяльності. Тут виникає гіпотеза – задум, що окреслює ключові характеристики майбутнього результату.

Третій цикл доцільно визначити як етап експериментального опрацювання задуму, що може реалізовуватися у формі начерків, розрахунків чи інших пробних дій залежно від специфіки діяльності. Таким чином, творчий процес розгортається як взаємодія трьох взаємопов'язаних циклів: осмислення (еталонування), проєктування та ескізування. Їх результатами відповідно є розуміння умов, побудова моделі та попереднє або остаточне рішення.

Важливо підкреслити, що ці цикли не функціонують ізольовано: вони взаємопроникають, накладаються один на один й утворюють цілісний, динамічний процес. Сам акт розв'язання можна розглядати як складне переплетення образів і понять, яке ускладнюється зі зростанням складності задачі та рівня інтелектуального досвіду суб'єкта. На цей процес впливають також уява, фантазія, а також різноманітні зовнішні й внутрішні чинники – як стимулюючі, так і стримувальні.

Отже, творчість доцільно трактувати як своєрідну багаторівневу систему, в якій цикли

розуміння, конструювання та перевірки результату перебувають у постійній взаємодії. При цьому відсутня жорстка послідовність дій: хід розв'язання визначається домінуванням тих чи інших образів і понять, їх значущістю для суб'єкта, кількістю та способом їх співвіднесення з попереднім досвідом.

Управління процесом здійснюється через провідний образ-ідею майбутньої конструкції, яка виконує функцію стратегічного орієнтира. Розгортання мисленнєвої діяльності можна описати як потік рішень різного рівня узагальненості. Їх ієрархія ускладнюється відповідно до складності задачі й не завжди повністю усвідомлюється суб'єктом. Водночас можна виокремити ключові моменти цього процесу: досягнення розуміння умов, прийняття проєктного рішення та підтвердження його адекватності через апробацію.

Слід також враховувати, що взаємодія свідомих і менш усвідомлених компонентів мислення має індивідуальний характер. У кожному випадку творчий процес набуває унікальних рис як за перебігом, так і за результатами.

Стратегія розв'язання включає всі три зазначені цикли, кожен із яких має власну внутрішню структуру. Так, етап розуміння задачі охоплює собою низку мікропроцесів: первинне ознайомлення з умовою, аналіз її складових, співвіднесення різних форм подання інформації (текстових, графічних, усних), доповнення одних форм іншими, перекодування на індивідуально зрозумілу «мову», узагальнення та синтез отриманих даних. Завершується цей цикл формуванням впевненості (або її відсутності) щодо можливості розв'язання.

Адекватне осмислення умов є базою для подальших дій і водночас виступає своєрідним прогнозом успішності. Воно включає не лише оцінку задачі, а й самооцінку власних ресурсів – знань і вмінь. У психологічному плані розуміння ґрунтується на співставленні нової інформації з уже наявними когнітивними структурами, що зумовлює його процесуальний характер.

У межах формування задуму можна виокремити дві основні фази. Перша пов'язана з появою орієнтовних образів, що тісно переплітається з попереднім циклом. Друга – із їхнім уточненням, розвитком і перетворенням на провідні ідеї, що визначають напрям подальшого пошуку.

На початковому етапі виникає множина асоціативних образів і понять, серед яких суб'єкт відбирає найбільш релевантні умовам задачі. Надалі ці образи уточнюються, трансформуються та

поступово наближаються до вимог ситуації, перетворюючись на гіпотези.

Темп і характер формування задуму залежать від складності задачі, новизни ситуації та індивідуального досвіду. Іноді він виникає як миттєве осяяння, інколи – як наслідок тривалого раціонального пошуку. У деяких випадках перша гіпотеза виявляється продуктивною, а інколи процес формування задуму фактично збігається з отриманням готового рішення. Рівень деталізації також варіюється: від загального уявлення до чітко структурованої моделі.

Завершення цього циклу пов'язане з появою суб'єктивної впевненості в адекватності обраного рішення. Водночас у подальшому можливі його корекції та уточнення. Перехід до наступного етапу означає перехід від гіпотетичного конструювання до практичної перевірки.

Останній цикл полягає в апробації задуму – його частковій або повній реалізації. На цьому етапі сформоване уявлення набуває конкретних форм – у вигляді схем, ескізів, креслень або інших матеріалізованих моделей. Водночас і тут можливі зміни та корекції.

Особливого значення цей етап набуває у технічній діяльності, де ескізування виконує функцію перевірки та уточнення ідей. Воно передбачає не лише візуалізацію задуму, а й здатність трансформувати мисленнєві образи у формалізовані графічні форми. Для досвідчених фахівців це є звичною практикою, тоді як для менш підготовлених суб'єктів, зокрема учнів, цей процес може становити значні труднощі.

Висновки. Сформований у свідомості суб'єкта передпроект (образ-ідея) стає підґрунтям для припущення, що саме він може лягти в основу майбутнього розв'язку або розробки конкретного технічного рішення. Однак таке припущення потребує перевірки. Передусім ідеться про співвіднесення параметрів запропонованої конструкції з вимогами, заданими умовою задачі. Це включає аналіз як структурних, так і функціональних характеристик окремих елементів (деталей, вузлів, блоків), а також системи загалом.

На цьому етапі перед суб'єктом постає завдання оцінити відповідність висунутої гіпотези встановленим вимогам. Способи такої перевірки можуть варіюватися залежно від складності задачі та рівня підготовленості. В одних випадках достатнім є швидкий мисленнєвий експеримент – внутрішнє співставлення моделі з умовами. В інших – до нього додаються графічні побудови

або ж перевірка здійснюється переважно через візуально-структурні засоби.

Якщо розв'язання задачі викликає труднощі, суб'єкт може тривалий час не мати впевненості щодо адекватності запропонованої моделі. Тому в процесі перевірки гіпотези ключовим психологічним моментом стає формування внутрішнього переконання у її відповідності постав-

леним вимогам. Така впевненість залежить від низки чинників: рівня знань і досвіду, складності та визначеності умов задачі, а також характеру й складності самої проєктованої структури та її функцій.

Передбачається дослідження психологічних механізмів коригування творчих розумових процесів.

Список використаних джерел

1. Біла І.М. Психологія творчого конструювання в дошкільному віці : монографія. Київ : Веселка, 2011. 431 с.
2. Ваганова Н.А. Розуміння старшими дошкільниками нової інформації у вербальній і візуальній формах : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2006. 172 с.
3. Мойсеєнко Л.А. Психологія творчого математичного мислення: монографія. Івано-Франківськ : Факел, 2003. 481 с.
4. Моляко В.О. Творча конструкторологія (пролегомени). Київ : Освіта України. 2007. 388 с.
5. Психологічні закономірності творчого сприймання інформаційних індикаторів реальності : монографія / В.О. Моляко, І.М. Біла, Н.А. Ваганова та ін.: за ред. В.О. Моляко. Київ : Педагогічна думка, 2015. 145 с.
6. Симоненко С.В. Психологія візуального мислення: стратегіально-семантичний підхід. Одеса : ПНЦ АПН України, 2005. 320 с.
7. Функціонування творчого мислення в інформаційно-віртуальному просторі суб'єкта : монографія / В.О. Моляко, Ю.А. Гулько, Н.А. Ваганова та ін.; за ред. В.О. Моляко. Київ, 2021. 165 с.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 18.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026